

Brázdil, Jan

Funkce jako kritérium aktualizace Aristotelova konceptu morálního charakteru

Studia philosophica. 2022, vol. 69, iss. 1, pp. 41-55

ISSN 1803-7445 (print); ISSN 2336-453X (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SPh2022-1-4>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.76835>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](#)

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20221207

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Funkce jako kritérium aktualizace Aristotelova konceptu morálního charakteru

Function as a Criterion for Updating the Aristotle's Concept of Moral Character

Jan Brázdil

Abstrakt

Článek spadá do tematické oblasti současných snah o oživení Aristotelovy etické teorie. V užším vymezení jde o téma aktualizace konceptu morálního charakteru (či mravní ctnosti), které je spojováno s využitím poznatků psychologických věd. Zde pak klíčovou pozornost věnuji problému kritérií, podle kterých můžeme posuzovat adekvátnost návrhů na takovou aktualizaci. Vedle běžně respektovaných kritérií interdisciplinarity a empirické a normativní adekvátnosti představuji kritérium funkce, které je ústředním pojmem článku.

Cílem článku je formulovat toto kritérium a pro jeho vyjasnění co nejlépe vystihnout funkci (zjednodušeně řečeno užitečnost či přínos) Aristotelovy etické teorie. Dále je mým záměrem na příkladech představit, jaké důsledky by mělo přijetí tohoto kritéria (tedy zachování či zefektivnění funkce) pro posuzování adekvátnosti návrhů k aktualizaci Aristotelova konceptu morálního charakteru.

Za funkci Aristotelovy etické teorie považuji zvyšování naší morální gramotnosti a tvrdím, že tato funkce vyplývá ze stěžejního rysu Aristotelovy práce, z důsledné analýzy a nalezení vzájemných vazeb mezi pojmy, které spojujeme s každodenní morálkou a s prožíváním dobrého a spokojeného života. Na konkrétních příkladech ukazuji, jak snahy naplnit jiná kritéria adekvátní aktualizace mohou vést k pojmové redukci, zahlcení irelevantními informacemi, nebo jinak narážet na kritérium funkce. Naplnění všech zde představených kritérií ilustruji na analogii dovednosti, kterou jakožto aktualizaci představila Julia Annasová.

Klíčová slova

morální charakter – Aristotelés – funkce – aktualizace – rehabilitace

Abstract

The article falls into the thematic area of contemporary efforts to revive Aristotle's ethical theory. In a narrower demarcation, I am concerned with the topic of updating the concept of moral character (or moral virtue), which is associated with a findings of knowledge of psychological sciences. Here I pay key attention to the problem of the criteria according to which we can assess the adequacy of proposals for such an update. In addition to the commonly respected criteria of interdisciplinarity and empirical and normative adequacy, I present the criterion of function, which is the central concept of the article.

The aim of the article is to formulate this criterion and, for its further clarification, to capture the function (simply put, usefulness or contribution) of Aristotle's ethical theory. Furthermore, it is my intention to use examples to present consequences of adopting this criterion (i.e. maintaining or increasing function) for assessing to adequacy of proposals to update Aristotle's concept of moral character.

I consider the increase in our moral literacy to be the function of Aristotle's ethical theory, and I argue that this function stems from the key feature of Aristotle's work, rigorous analysis, and the interrelationships between the concepts we associate with everyday morality and living a good and contented life. Using specific examples, I show how efforts to meet other criteria for adequate updating can lead to a conceptual reduction, an overload of irrelevant information, or otherwise collide with the criterion of function. I illustrate the fulfillment of all the criteria presented here as the skill analogy presented by Julia Annas as an update.

Keywords

moral character – Aristotle – function – update – rehabilitation

Na přelomu 20. a 21. století byla na základě tzv. psychologického situacionismu a rozsáhlého empirického výzkumu představena kritika konceptu morálního charakteru, stěžejního konceptu Aristotelovy etiky ctnosti.¹ Námítky z empirické (a v důsledku pak i normativní) neadekvátnosti tohoto klasické-

1 Morálním charakterem rozumím pojem *éthos*, který zde označuje souhrn emocionálních a kognitivních dispozic, zodpovědných za morální chování. Mravní ctnosti jsou v tomto smyslu kvalitami morálního charakteru. Koncept morálního charakteru reflektuje Aristotelovu morální psychologii. Zahrnuje tak do sebe většinu pojmů a témat a pokrývá velkou část Aristotelovy etické teorie jak co do významu, tak i co do obsahu. Tématem této etické teorie, které však není součástí konceptu morálního charakteru, je např. přátelství, vnější dobro či blaženost spojená s bádavým způsobem života. V tomto článku pak vycházím primárně z terminologie užitá v posledním překladu *Etiky Eudémovy* (dále *EE*), která se ale ve zde užitých pojmech jen málo liší od tradiční terminologie užitá Antonínem Křížem v *Etice Nikomachově* (dále *EN*).

ho konceptu se střetly s přesvědčivou obhajobou Aristotelovy etické teorie.² Někteří autoři však v situacionistické kritice viděli odhalení problematických míst konceptu morálního charakteru, a podmínili proto obhájení Aristotelovy etické teorie potřebou revize tohoto konceptu, jiní využili diskuzi jako příležitost, jak koncept morálního charakteru přiblížit současnému empirickému výzkumu lidské psychiky.³

Situacionistická kritika je tak následována různými pokusy o „aktualizaci“ konceptu morálního charakteru, kterými se různí autoři snaží navzdory situacionistické kritice představit tento koncept jako životaschopný, tj. mimo jiné srozumitelný, přijatelný a užitečný (pro příklady těchto snah viz odkazy dále).⁴ Na rozdíl od nejrůznějších snah o zpřístupnění Aristotelovy etické teorie akademické i laické veřejnosti (např. nové překlady, nové interpretace či popularizační přehledy) jsou tyto pokusy specifické využitím závěrů psychologických věd (tj. např. vývojové psychologie, psychologie odbornosti či motivační psychologie), a to k nové a jasnější interpretaci, k doplnění a rozšíření nebo k opravě konceptu morálního charakteru a jeho dílčích aspektů. A tato aktualizace je také předmětem mého zájmu. Zde mě budou zajímat kritéria, podle kterých bychom mohli posuzovat adekvátnost jednotlivých návrhů k této aktualizaci morálního charakteru. Klíčovým pak pro mě bude

- 2 Empirickou adekvátností nějakého konceptu mám na mysli, že tento koncept koresponduje se závěry empirických věd, nebo jimi alespoň není přímo ani nepřímo napaden. Tedy jevy popisované tímto konceptem a jeho dílčími pojmy nejsou v rozporu s obecně přijatými závěry empirického výzkumu lidské psychiky. Normativní adekvátností mám na mysli, že požadavky, které tento koncept klade na člověka, jsou dosažitelné a přiměřené vůči přínosu, který mu slibuje etická teorie, jíž je tento koncept součástí. Normativně neadekvátní teorie může slibovat hodnotný cíl (např. morální bezchybnost), ale za cenu nedosažitelných předpokladů (např. schopnost předpovědět důsledky s velkou přesností a na relativně dlouhou dobu do budoucna). Nebo může naopak na člověka klást dosažitelné požadavky, které jsou však relativně příliš náročné vůči cíli, který slibuje.
- 3 Viz např. RUSSELL, D. C. *Practical Intelligence and the Virtues...*, SNOW, N. *Virtue as Social Intelligence...*, KAMTEKAR, R. *Updating Practical Wisdom...* a ANNAS, J. *Intelligent virtue...*
- 4 V rámci tématu aktualizace pak mluvíme právě o aktualizaci konceptu morálního charakteru, nikoli o aktualizaci Aristotelovy etické teorie jako celku, neboť návrhy k aktualizaci se omezují zpravidla pouze na tento koncept (či na koncepty dílčí, které pod morální charakter řadíme, např. rozumnost). Dále, v zájmu přehlednosti mého výkladu budu zpravidla vynechávat některá označení, která by odkazovala na fakt, že se tato práce pohybuje právě v rámci této myšlenkové tradice. Neuvedu-li jinak, budu tak např. „morálním charakterem“ mít vždy na mysli „koncept morálního charakteru v rámci klasické aristotelské etické teorie“.

jedno specifické kritérium a jeho místo mezi kritérii dalšími, která jsou při představování návrhů k aktualizaci zpravidla respektována.

Mým cílem je formulovat a explikovat kritérium funkce a ukázat, jak toto kritérium vedle tří dalších kritérií (interdisciplinarita, empirická adekvátnost a normativní adekvátnost) dále vymezuje (nebo spíše jak by *mělo* vymezovat) naše snahy a pokusy aktualizovat koncept morálního charakteru.⁵

Funkcí etické teorie mám na mysli její význam, oblast působení, její hlavní oblast užítka. Funkce vymezuje, v čem spočívá její potenciál jakožto etické teorie a důvod, proč si této teorie ceníme a proč ji vyhledáváme. Stejně jako např. počítačový program má i etická teorie takovou funkci. Pro ilustraci si zde zajisté můžeme pomoci Aristotelovým pojmem *ergon*, zde mě bude zajímat *ergon* Aristotelovy etické teorie. Zjednodušeně můžeme namísto funkce mluvit jen o užítku či prospěchu Aristotelovy etické teorie. Ovšem tato teorie (stejně jako program) mohou být užitečné (nebo stát užitečnými) i způsobem, který jejich funkci neodpovídá. Jednoduchým příkladem může být řezání jakožto funkce nože – tupým nožem můžeme např. i zašroubovat šroubek, ale není to funkcí nože, neceníme si totiž nože (jakožto nože) pro jeho schopnost upevnit šroubky ani nůž k tomuto záměru nevyhledáváme. Naplnění kritéria funkce pak spočívá v tom, že aktualizovaný koncept morálního charakteru musí zvýšit, nebo alespoň zachovat efektivitu, s jakou původní Aristotelova etická teorie naplňuje svou funkci. Podobné kritérium zřejmě klademe i na aktualizaci počítačového programu.

Postupovat budu následujícím způsobem. V části „Důvody a úskalí aktualizace“ představím, k jakým problémům může vést neadekvátní aktualizace, a zvláště pak, je-li porušeno kritérium funkce. Cílem této části, která vyjadřuje také mou motivaci k práci na tomto tématu, je poukázat na nezbytnost tohoto kritéria a názorněji ilustrovat, že obdobné kritérium intuitivně přijímáme i v jiných případech. Poté se již budu zevrubněji věnovat vymezení tohoto kritéria v případě Aristotelovy etické teorie. V části „Funkce jako kritérium“ nejprve krátce vymezím nezbytnost tohoto kritéria vedle jiných kritérií

5 Snaha o převedení konceptu morálního charakteru do interdisciplinárního rámce cílí na aktualizaci terminologie i obsahu a směřuje k větší *srozumitelnosti* tohoto konceptu (i Aristotelovy teorie jako celku), a to za účelem představit tento koncept těm vědním oblastem, které se zabývají problematikou výchovy a vzdělání. Snaha o prokázání empirické a normativní adekvátnosti tohoto konceptu směřuje k vyšší *přijatelnosti* tohoto konceptu mezi odborníky i laiky v oblasti morální kultivace člověka. Snaha o podtržení funkce tohoto konceptu směřuje k prokázání jeho *užitku*.

a poté se pokusím vyjádřit, v čem spočívá možná těžko uchopitelná funkce Aristotelovy etické teorie. V části „Kritérium funkce v kontextu dalších kritérií“ stručně představím vždy jedno ze zbylých tří kritérií a uvedu příklad či příklady takové aktualizace, která na jedné straně sice naplňuje dané kritérium, na druhé straně však může porušit kritérium funkce (rozhodnutí, která kritéria adekvátní aktualizace představené návrhy skutečně naplňují, a které nikoli, není předmětem této práce). Cílem této části je na konkrétních případech představit, jakým způsobem kritérium funkce vedle tří dalších kritérií dále vymezuje podmínky adekvátnosti návrhů na aktualizaci. V části „Důsledky přijetí všech čtyř kritérií“ uvedu jeden z důsledků, který mimo jiné vyplývá z přijetí všech čtyř kritérií. A uvedu zde také, jakou podobu by mohly mít takové návrhy, které považuji za adekvátní aktualizací konceptu morálního charakteru.

Důvody a úskalí aktualizace

Myslím, že určité provázání etiky ctností s psychologií, a především určitý závazek k psychologické adekvátnosti, vytvořila už Elizabeth Anscombová, když etiku ctností představila jako etickou teorii adekvátnější našim skutečným duševním prožitkům a k našemu chování v běžném životě.⁶ Bez ohledu na úspěch či neúspěch situacionistické kritiky považuji požadavek některých autorů na aktualizaci tohoto konceptu v určité míře za oprávněný, neboť jsem přesvědčený, že závěry empirických věd nabízejí prostřednictvím aktualizace konceptu morálního charakteru prostředky k rozšíření praktického potenciálu Aristotelovy etické teorie. Tedy zefektivnit jeho funkci a podtrhnout její užitek pro současného člověka.⁷ Touto funkcí (či zjednodušeně užitek) mám na mysli zvyšování morální gramotnosti (či kompetence) jednotlivce i společnosti (viz část „Funkce jako kritérium“).

6 Viz ANSCOMBE, E. *Modern Moral Philosophy...*

7 Tato teorie má samozřejmě také svůj nezanedbatelný akademický význam či inspirativní hodnotu jako dobře dochovaná a skvěle propracovaná filosofická teorie jednoho z největších myslitelů antiky a touto prací samozřejmě nechci nijak snižovat váhu těchto přístupů k této teorii. Pokud však mluvíme o konceptu morálního charakteru v návaznosti na situacionistickou kritiku a v kontextu autorů, kteří se snaží tento koncept „aktualizovat“ za pomoci psychologických věd (viz např. pozn. 3), nemluvíme o akademickém významu či inspiraci, ale o praktickém potenciálu a významu pro současného člověka.

Zásahy do teorie ale samozřejmě mohou představovat i riziko. Neadekvátní aktualizace ji mohou učinit méně srozumitelnou, obtížněji přijatelnou, nebo na ni dokonce přenést důkazní břemeno v důsledku příliš úzkého propojení s konkrétními a proměnlivými závěry současné psychologie (koncept morálního charakteru či s ním spojené pojmy by musely neustále procházet aktualizacemi, které by reflektovaly vývoj v psychologii). V jiných případech může zase dojít k redukcí a mohou být významně pozměněny klíčové aspekty této teorie. Mohou tak být např. nedopatřením či záměrně redukovány (či přímo opuštěny) některé z aspektů morálního charakteru, které mají v klasické teorii málo patrnou, přesto důležitou roli. Některé z takových návrhů mohou být na první pohled lákavé svou srozumitelností a převodem Aristotelových termínů na pojmy psychologické. Zároveň však mohou z Aristotelovy etiky ctnosti v důsledku vytvořit filosoficky nezajímavou, naivní či triviální etickou teorii, která nebude s to obstát při řešení etických problémů a držet krok s konsekvencialismem a deontologií.

Takováto aktualizace může cílit na rozšíření dílčích aspektů morálního charakteru či etické teorie, avšak způsobem, který neodpovídá funkci této teorie. Necílí tak na to, čím je tato etická teorie užitečná, co je její předností, ale snaží se zvýšit její užitečnost v jiném směru. Podobně jako u počítačového programu, jehož funkcí je psaní a formátování textu (jde-li o textový editor), mohou i v případě konceptu morálního charakteru aktualizace cílit na změny, které sice přímo neoslabují jeho funkci, ale ani k ní nijak nepřispívají. Některé z těchto aktualizací či změn mohou být na první pohled přínosné, ale také mohou přidávat nástroje a možnosti, které jednoduše nepotřebujeme, které pouze odvádějí naši pozornost a pro které máme již často jiné programy či vědní oblasti. Například rozšiřovat koncept morálního charakteru o psychologické výstupy týkající se mentálního vývoje dítěte může být na první pohled smysluplné, neboť Aristotelova přirozená ctnost (*areté fyziké*) popisuje právě morální charakter dětí.⁸ Tvrdím ale, že v důsledku je to podobné jako rozšiřovat textový editor o nezákladnější funkce kalkulačky.

8 Viz např. EN 1103a24–25 a 1144b1–17.

Funkce jako kritérium

Je patrné, že v první řadě by aktualizace měla v co nejvyšší míře zachovávat, nebo v lepším případě dokonce zvyšovat empirickou a normativní adekvátnost konceptu morálního charakteru. Aktualizace sama totiž může být jakkoli propracovaná a důmyslná, pokud však bude jejím výsledkem proměna konceptu morálního charakteru do konceptu, který neodpovídá současným poznatkům o fungování lidské psychiky nebo který pro nás zkrátka není lákavý, jsou už tato fakta sama vážnými důvody k odmítnutí této aktualizace.

Pokud by ale na druhou stranu podmínkou adekvátního návrhu k aktualizaci konceptu morálního charakteru mělo být pouze zvýšení empirické či normativní adekvátnosti, pak bychom velkou část psychologie mohli brát jako právě takovou aktualizaci. Mnoho poznatků z mnoha oblastí psychologie totiž zajisté může k Aristotelově teorii doplnit něco, co ji podpoří či nějakým způsobem rozvede. Můžeme například uvést mnoho výchovných a vzdělávacích metod, které by jistě dobře doplnily rámec kultivace morálního charakteru (další příklady uvedu v části „Kritérium funkce v kontextu dalších kritérií“). Tento způsob provazování Aristotelovy etické teorie se současnou psychologií, jakkoli na první pohled prospěšný, má ovšem svou mez. Ta, tvrdím, je určena právě zvýšením, nebo alespoň zachováním funkce této teorie. Jak ale vymežit tuto funkci?

Věřím, že Aristotelova etická teorie může být i dnes prezentována a rozvíjena se stejným záměrem a se stejným užitekem, který měl na mysli i Aristotelés: „[P]ečuje o to, aby občany učinila nějakými, a to dobrými a schopnými krásných výkonů.“⁹ Podstatné samozřejmě je, jak této kultivaci člověka, a tedy i funkci, rozumět. Funkce Aristotelovy etické teorie nemůže, jak je notoricky známé, spočívat v tom, že nám dá jednoduchý a přenositelný návod k jednání, jako to tradičně připisujeme teoriím konsekvencialistickým a deontologickým. Bylo by také podivuhodné tuto funkci této etické teorii přisuzovat, když sám její autor odmítá, že by bylo možné předem určit správné jednání.¹⁰ Funkci Aristotelovy etické teorie tak musíme hledat jinde.

Aristotelés nám neříká, jakými konkrétními kroky dosáhnout ctnosti jako trvalé dispozice. Ukazuje nám ale, jakým způsobem máme o této dispozici, o které všichni máme nějaké mínění, správně uvažovat. Jak mravním ctnostem rozumět

9 EN 1099b30.

10 Viz např. EN 1104a1–10, 1126b3.

v kontextu dalších pojmů, které s nimi možná spojujeme, nebo v rámci jakých dalších pojmů k nim přistupovat, abychom je lépe pochopili.

Aristotelova etická teorie nám ukazuje, jak chápat lidské ctnosti, že se dělí na mravní a rozumové, že mravní ctnosti spočívají ve středu a že se obejdou bez rozumnosti, a ta zase bez nich. Ukazuje nám, že morálka má velmi blízko ke kvalitě života a nastiňuje, jak se naše morální kvality promítají do celku našeho života. To jsou všechno zajisté užitečné a nesamozřejmé informace a Aristotelův tematický záběr je opravdu široký. I když nám však říká, v čem např. jednotlivé stavy spočívají a s kterými dalšími jevy souvisejí (např. nezřízenost), je spíše skoupý, pokud jde o konkrétní informace o tom, jak tyto stavy vyvolat nebo utlumit.¹¹ Aristotelova etika tak své posluchače a čtenáře spíše vzdělává, než vychovává, spíše nás učí porozumět složitosti relevantních pojmů a problémů, než že by nám dávala konkrétní návody. Absence vychovatelských rad ovšem neznamená, že by nás Aristotelova etická teorie nečinila lepšími a schopnými přiměřených výkonů.¹² Porozuměním těchto jevů a problémů se je učíme lépe řešit a lépe s nimi pracovat.

Už dříve jsem psal, že za funkci Aristotelovy etické teorie považují potenciál zlepšit naši morální kompetenci čili morální gramotnost. Zlepšením morální gramotnosti rozumím zlepšení naší orientace v morálním prostoru a schopnosti rozlišovat jeho nuance.¹³ Konkrétněji pak rozšíření a zpřesnění našeho morálního slovníku a chápání vzájemných vazeb a souvislostí mezi morálními jevy a mezi těmito jevy a kvalitou života. Za důsledek zvýšení morální gramotnosti považuji mimo jiné zlepšení naší schopnosti porozumět z morálního hlediska sobě i druhým a zlepšení i naší morální praxe. Zlepšením praxe zde mám na mysli zlepšení schopnosti nacházet taková řešení morálních problémů, která považujeme za lepší, chvályhodnější či krásnější.

Podívejme se ale blíže, jak tohoto potenciálu Aristotelova etická teorie skutečně dosahuje, a tedy které její aspekty jsou pro nás důležité, a které je tak potřeba mít na zřeteli při posuzování adekvátnosti návrhu k aktualizaci. Tento potenciál vyplývá z Aristotelova důkladného promyšlení a vzájemného

11 Viz např. *EN* 1145a15–1152a32.

12 Srov. např. *EN* 1103b26–31.

13 Morálním prostorem rozumím rámec morálně relevantních otázek a problémů, se kterými se můžeme během života setkat. Nuancemi morálního prostoru rozumím nuance těchto problémů a pojmů s nimi spojenými. Vědět, podle jakých atributů posuzovat statečné jednání, a umět tak rozlišit mezi statečností a pouhou absencí strachu z důvodu naivity, porušení úsudku či zkušenosti je projevem dobré orientace v morálním prostoru.

provázání morálně relevantních pojmů. Jde přitom o pojmy, které běžně známe a nezřídka používáme, se kterými však mnozí často zacházejí nesystematicky či nekonzistentně, neboť jim rozumí pouze na základě intuitivního uchopení, založeného na individuální jazykové zkušenosti.

Často například tušíme, že o tom, zda někomu náleží chvála nebo hana, rozhoduje jeho záměr, zda bylo jeho chování dobrovolné. Už ne vždy ale záměr a dobrovolnost rozlišujeme. O to méně rozlišujeme různé formy žádosti, které k danému chování posuzovaného člověka vedly. Jak odlišit a posuzovat chování vyvolané primárně touhou, chtěním, nebo kuráží? Jak se všechny tři žádosti vztahují k dobrovolnosti a záměru? Mínění, že lítost jaksi otupuje vinu, je zřejmě již dobře zažitě, ale v čem se vlastně liší ten, který se nedokáže ovládnout a následně svého jednání lituje, od toho, který nelituje (nebo lituje mnohem později)? Jak se oba liší od toho, který se dokáže ovládnout, ale je frustrován a ze svého rozhodnutí nemá radost? Jakým způsobem máme vůbec posuzovat fakt, že někdo se chová chvályhodně s lehkostí a radostí a pro jiného je to obtížné a frustrující? A co když je to pro něj obtížné nikoli s ohledem na jeho cíle a přání, ale protože zkrátka nemá materiální prostředky, známosti, přátele, zkušenosti a cvik v řešení podobných situací? A jak nakonec všechny tyto případy spojit s tím, když o někom říkáme, že se zachoval správně, o jiném, že jednal dobře, a čin třetího nazveme krásným a ctnostným?

Aristotelova etická teorie objasňuje význam a vzájemné vztahy mnoha pojmů, které běžně spojujeme s morálkou a s prožíváním dobrého a spokojeného života, a pomáhá nám tak uspokojivě zodpovídat i další otázky jako například: Proč někomu bohatství škodí a jinému prospívá, v čem se tito lidé liší? Zda a proč potřebujeme ke spokojenému životu přátele a jaké? Jak řešit spor mezi jednotlivými morálními hodnotami jako například mezi spravedlností a štědrostí? Jak z morálního hlediska hodnotit nedospělé aktéry, lidi s duševním či tělesným postižením? Nejen jak jej dosáhnout, ale co vůbec čekat od dobrého života, co je jeho nutnou součástí a které kvality jsou vůči takovému životu jen nahodilé?

Za funkci Aristotelovy etické teorie tak považují prohlubování morální gramotnosti za pomoci důsledné analýzy a nalezení vzájemných vazeb mezi relevantními pojmy a jevy. Kritérium funkce tedy není naplněno za prvé tehdy, pokud je výklad některých pojmů a jevů redukován nebo pokud jsou některé pojmy přímo opuštěny (informační ztráta); a za druhé tehdy, když je tento výklad nějakým způsobem zastřen či znehledněn.

Kritérium funkce v kontextu dalších kritérií

Mezi další kritéria, podle kterých bychom měli posuzovat adekvátnost návrhu na aktualizaci, patří dříve zmíněná empirická a normativní adekvátnost a interdisciplinarita.¹⁴ Kritérium interdisciplinarit může mít blízko ke kritériu funkce, a to alespoň pokud nám jde o disciplíny, které se věnují výchově a mají vliv na současnou výchovatelenskou praxi. Jen těžko totiž může tato etická teorie naplňovat svůj potenciál zvyšovat naši morální gramotnost, když není srozumitelná (a v důsledku pak zřejmě ani přijatelná) právě pro tyto disciplíny. Kritérium interdisciplinarit by ale nemělo zastínit kritérium funkce. Požadavky těchto dvou kritérií si mohou odporovat například tehdy, když nás snaha o pojmovou srozumitelnost bude směřovat k psychologizaci některých popisovaných jevů a pojmů, zatímco potřeba udržet myšlenkovou hloubku filosofické teorie bude lpět na těžko redukovatelných (a nesnadno pochopitelných) pojmech jako krásno (*kalon*) užitě v kontextu morálky a života.¹⁵

Kritérium empirické adekvátnosti má blízko ke kritériu předešlému, v obou případech nám půjde o terminologické či významové propojení s empirickými (převážně zřejmě psychologickými) vědami. Namísto srozumitelnosti však v případě kritéria empirické adekvátnosti jde primárně o soulad či korespondenci s popisem skutečnosti, který empirické vědy poskytují. Tento soulad může být dokazován a ilustrován i dalece poté, co již byl smysluplně naplněn požadavek srozumitelnosti. Můžeme takto např. dlouze propojovat Aristotelem popisované jevy s jevy, které důsledně analyzuje psychologie, a hledat mezi nimi podobnosti, či dokonce Aristotelův výklad o tyto rozsáhlé analýzy doplňovat. Takto např. můžeme odhalit zajímavou souhru mezi tím, co Aristotelés v rámci nezřízenosti (*akratia*) poněkud váhavě popisuje jako jakýsi defekt úsudku či ztrátu mínění, a tím, co je v současné psychologii popsáno jako redukce kognitivní disonance.¹⁶ Stejně tak si můžeme povšimnout

14 Kritérium interdisciplinarit je naplněno tehdy, pokud je koncept morálního charakteru dostatečně srozumitelný odborníkům z oblastí psychologie a příbuzných oborů zabývající se výchovou a vzděláním, a to v takové míře, která jim umožňuje tento koncept kriticky napadat nebo dále rozvíjet pro specifické praktické potřeby. Tato interdisciplinarita může být založena na explicitním terminologickém sjednocení nebo obsahovém provázání.

15 Viz např. EN 1117a6–9, 1168a33–35, EE 1230a30–34, 1248b16–36.

16 Viz např. EN 1147a10–25, 1147b9–17. Viz BECKMANN, J. – HECKHAUSEN, H. Situational Determinants of Behavior..., s. 91–96.

podivuhodné shody mezi výkladem o přirozené ctnosti (*areté fysiké*)¹⁷ a výzkumem zabývajícím se vrozeností určitých morálních hodnot,¹⁸ nebo mezi Aristotelovým důrazem na emocionální složku duše pro správnou efektivitu složky rozumové¹⁹ a psychologickým výzkumem, který se věnuje vlivům, jež mají explicitně i implicitně přijaté cíle na naše kognitivní funkce i chování.²⁰

Nadšení pro Aristotelovu etickou teorii a koncept morálního charakteru nás mohou vést k hledání takovýchto paralel, které mohou podtrhnout Aristotelův skvělý cit pro lidskou psychologii, avšak s ohledem na funkci by tyto paralely jakožto návrhy k aktualizaci byly spíše zbytečné. Evidence o vyšším souladu s empirickými vědami totiž sama o sobě nijak nečiní tuto etickou teorii lepší v kultivaci naší morální gramotnosti. V horším případě by takové aktualizace mohly vést k informačnímu zahlcení, odvádění pozornosti od etického k psychologickému aspektu této teorie, nebo dokonce přímo ke snížení efektivitu, s jakou je s to naplňovat svou funkci, pokud bychom původní pojmy chybně (např. ztrátově) redukovali na pojmy, které by jim jen domněle odpovídaly. Kritérium empirické adekvátnosti má samozřejmě velkou váhu, pokud je jakákoli teorie z tohoto důvodu napadena, je ale na důsledném zvážení, zda máme relevantní důvod hledat soulad mezi Aristotelovou etikou ctnosti a současnou psychologií i bez přítomnosti těchto námitek.

Snahy o prokázání normativní adekvátnosti v případě Aristotelovy etické teorie mohou [1] cílit na dokázání toho, že aspekty vysoce kultivovaného morálního charakteru jsou při smysluplné námaze (tj. odpovídající úrovni ctnosti) dosažitelné pro většinu lidí. [2] V jiných případech budeme spíše dokazovat, že koncept morálního charakteru představuje skutečně hodnotnou dispozici, která vede ke chvályhodnému chování, jež pak konstituuje hodnotný a naplněný život. Jinými slovy, že kultivace morálního charakteru „stojí za tu námahu“, že nejde pouze o pravidla nějaké pojmové hry či složitou pavučinu pojmů odtrženou od toho, co skutečně považujeme za dobré a hodnotné.

17 Viz např. EN 1144b4–8.

18 Viz GRAHAM, J. et al. *Moral foundations theory...*, s. 7–10.

19 Viz EN 1144b30, 1178a16, EE 1219b28, zvláště pak EN 1146b24–1147b17 a 1175a29–36.

20 Viz např. BARGH, J. – HUANG, J. *The selfish goal...*, s. 139; REEVE, J. *Understanding motivation and emotion...*, s. 111–113.

K prvnímu typu snah o naplnění kritéria normativní adekvátnosti můžeme řadit reakci Rachany Kamtekarové na situacionistickou kritiku.²¹ Jejím cílem je využít psychologický výzkum zabývající se vlivem předpojatostí a heuristik na naše uvažování k tomu, aby rozvedla koncept rozumnosti (*frónésis*) o aspekty (např. různé mentální cviky) zajišťující vyšší odolnost vůči omylu způsobenému těmito nežádoucími vlivy. Jiným příkladem může být představení metod emocionální regulace k doplnění Aristotelovy představy o tom, jakým způsobem jsme s to odolat touhám a dokázat se ovládnout (*enkratia*).²² Aristotelova představa, že pro sebeovládání je potřeba „násilím se vláčet“ k tomu, co přikazuje rozum, je totiž poněkud přísná a v praxi by zřejmě měla spíše vycházet z postupného procesu vyrovnávání se s konfliktními motivy.²³

Druhý typ můžeme spojit např. s pokusem Nancy Snowové dokázat, že blažený život (*eudaimonia*), jakožto život vyplněný ctnostnou činností, je způsob života, který je velmi efektivní v naplňování našich základních psychologických potřeb, a proto je také sám o sobě žádoucí a velmi hodnotný.²⁴ Na pomezí prvního a druhého typu se pak pohybuje návrh Julie Annasové, který vymezuje ctnostnou činnost jakožto činnost vyvolávající stav zvaný *flow*.²⁵ Jisté není snadné reagovat ve složitých situacích, které to vyžadují, obratně, pohotově, důvtipně či prozíravě a zároveň pociťovat potěšení. Stav *flow*, i když ne zcela běžný, je ale při naplnění určitého postupu bez větších problémů realizovatelný. Zatímco Aristotelés spojuje ctnostnou činnost se specifickou slastí,²⁶ stav *flow* je spojován s pocity vzrušení, potěšení a vysokého soustředění. Do toho stavu se můžeme dostat, když např. řešíme nějaký problém nebo konkrétněji puzzle, který je dostatečně obtížný na to, aby nám poskytl pocit kompetence a možnost intelektuálního cviku. Ve stavu *flow* pak nejen s radostí a lehkostí zvládneme řešit relativně obtížné problémy, ale zároveň také, jak se ukazuje, zlepšujeme kvalitu našeho života.²⁷

Obdobně jako v případech prokazování empirické adekvátnosti se však může stát, že v rámci těchto snah sklouzneme k pokusům aktualizovat koncept

21 Viz KAMTEKAR, R. Updating Practical Wisdom...

22 Viz např. GROSS, J. – THOMPSON, R. Emotion Regulation..., *EN* 1109a24–b27.

23 Viz *EE* 1224a34 a GROSS, J. – THOMPSON, R. Emotion Regulation..., s. 9–16.

24 Viz SNOW, N. Virtue and Flourishing...

25 Viz ANNAS, J. *Intelligent virtue*, s. 68–71.

26 Viz *EN* 1175a25–b29.

27 Viz např. RHEINBERG, F. Intrinsic Motivation and Flow, s. 323–343.

morálního charakteru několika izolovanými informacemi z rozsáhlé oblasti výzkumu, čímž se dopustíme téhož, jako kdybychom textový editor chtěli doplnit o základní funkce kalkulačky (viz výše). Vedle toho se pak objevuje ještě jedno specifické a významné riziko spojené s druhým typem snah (tj. [2]). Neuváženou snahou o co nejširší přijatelnost Aristotelovy etické teorie se může stát, že budeme jakožto její hodnotu a hodnotu ctnostného života prezentovat něco, co její původní hodnotou není. Může se stát, že se ji budeme snažit „prodat za každou cenu“ a např. ctnostnou činnost pojme jako *prostředek* k blaženosti²⁸ nebo u ctnostné činnosti zaměníme motiv krásy za snahu o dosažení stavu, který psychologie momentálně považuje za nejpříjemnější.

Otevřenou ovšem zůstává i otázka, zda v rámci aktualizace neprovést v konceptu morálního charakteru takovou změnu, tedy zda by funkci Aristotelovy etické teorie např. neprospělo vzdát se v kontextu morálky pojmu krásy. Snižovat v rámci aktualizace tuto hodnotu na úkor vyšší srozumitelnosti či přijatelnosti však považuji za chybné, neboť tím spíše bychom měli mluvit o nové etické teorii, vhodnější pro současnou praxi. Podobně jako byla zřejmě stoická etika, spíše než etika Aristotelova, prakticky vhodnější pro helenistické období (nikoli však nutně sama o sobě hodnotnější).

Důsledky přijetí všech čtyř kritérií

Představil jsem čtyři kritéria, podle kterých bychom měli posuzovat adekvátnost návrhů k aktualizaci konceptu morálního charakteru v rámci Aristotelovy etické teorie. Je patrné, že k mnoha takovým návrhům musíme přistupovat individuálně a důsledně uvážit, do jaké míry tato kritéria naplňují, případně které kritérium upřednostnit před druhým. Snažil jsem se však dokázat, že kritérium funkce by pro tyto úvahy mělo být alespoň stejně podstatné jako zbylá tři kritéria.

Jedním z požadavků, který např. z přijetí těchto kritérií vyplývá, je ten, aby aktualizovaný koncept morálního charakteru byl nejen konzistentní, ale aby měl i terminologicky či výkladově blízko k současné psychologii. To však zároveň neznamená, že by na ní měla být závislá v takové míře, aby musela reagovat na každou podstatnější změnu, která se v relevantní oblasti psychologie odehrává. Tedy že by ve světle nových závěrů v relevantním odvětví

28 Srov. EN 1095a17–20.

psychologie měl přijímat důkazní břemeno stejnou měrou, jako starší závěry v těchto odvětvích. Takto závislá by měla být až aplikace a rozvinutí této teorie pro konkrétní praktické potřeby (např. v rámci výchovy).

Aktualizace morálního charakteru, které mají být v souladu s funkcí Aristotelovy etické teorie, by měly udržovat takovou míru obecnosti, na které se Aristotelova etická teorie sama pohybuje. Zároveň by ale díky použité sadě pojmů a vysvětlení jevů měla být aktualizovaná podoba konceptu morálního charakteru dostatečně srozumitelná a relativně přijatelná v takové míře, aby byla posuzována a podle specifických cílů (např. výchova dětí v 8 až 9 letech) rozvíjena (např. konkrétní sady cviků vycházejících z poznatků psychologických věd a odpovídajících věku 8 až 9 let). Nejde přitom o snahu o imunizaci Aristotelovy teorie, neboť musí být stále empiricky a normativně adekvátní, jde zkrátka o to, že její funkce spočívá na obecnější rovině.

Vzorem pro aktualizaci může být představení určitého aspektu rozumnosti (*frónésis*) jako dovednosti (*skill*) či odbornosti (*expertise*), o který se zasloužila Julia Annasová.²⁹ Sama Annasová nezachází do konkrétností, zůstává na úrovni našeho obecného uchopení těchto pojmů a na úrovni našich představ o rozumové práci odborníka (např. lékaře), a nezahluje tak Aristotelovu etickou teorii způsobem, který by ji vzdálil laikovi. Zároveň však v rámci psychologických věd existuje rozsáhlý výzkum odbornosti, který je s jejím popisem odborníka konzistentní. Jde tak o interdisciplinární pojmy (tj. *skill*, *expertise*), které jsou zároveň prezentované velmi srozumitelným způsobem a s nimiž je spojen dostatečně široký výzkum, který představuje doklad o empirické i normativní adekvátnosti a který také umožňuje, dle našich aktuálních potřeb, oba pojmy rozvést.

Představa odborníka i procesu zlepšování se v nějaké dovednosti je nám zřejmě bližší, než Aristotelův popis rozumného člověka (přestože i Aristotelés užívá analogii dovednosti), a budeme-li chtít dosáhnout této dispozice, která je podmínkou ctnosti, můžeme v praxi přihlédnout k psychologickému výzkumu a vyhledat nejvhodnější prostředky ke kultivaci dovednosti, které odpovídají našim specifickým podmínkám.

29 Viz např. ANNAS, J. *Intelligent virtue...*

Seznam použitých zdrojů

- ANNAS, Julia. *Intelligent virtue*. Oxford University Press 2011.
- ANSCOMBE, Elizabeth. Modern Moral Philosophy. *Philosophy*. 1958, **33**(124), s. 1–19.
- ARISTOTELÉS. *Etika Eudémova*, Přeložili Viktor ZAVŘEL a Jan BRÁZDIL. Dybbuk 2020.
- ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. Přeložil Antonín KRÍŽ. Petr Rezek 1996.
- BECKMANN, Jürgen – HECKHAUSEN, Heinz. Situational Determinants of Behavior. In HECKHAUSEN, Jutta – HECKHAUSEN, Heinz (eds.). *Motivation and Action*. Springer-Verlag 2008, s. 113–162.
- BARGH, John A. – HUANG, Julie Y. The selfish goal. In MOSKOWITZ, Gordon B. – GRANT, Heidi (eds.). *The psychology of goals*. Guilford Press 2009, s. 127–150.
- GRAHAM, Jesse et al. Moral foundations theory: The pragmatic validity of moral pluralism. *Advances in Experimental Social Psychology*. 2012, **47**, s. 55–130.
- GROSS, James J. – THOMPSON, Ross A. Emotion Regulation: Conceptual and Empirical Foundations. In GROSS, James J. (ed.). *Handbook of Emotion Regulation*. Guilford Press 2007, s. 3–24.
- KAMTEKAR, Rachana. Updating Practical Wisdom. In SEN, Manidipa (ed.). *Self-knowledge and Agency*. DK Printworld 2012, s. 256–277.
- REEVE, Johnmarshall. *Understanding motivation and emotion*. John Wiley & Sons 2009.
- RHEINBERG, Falco. Intrinsic Motivation and Flow. In HECKHAUSEN, Jutta – HECKHAUSEN, Heinz (eds.). *Motivation and Action*. Springer-Verlag 2008, s. 323–348.
- RUSSELL, Daniel C. *Practical Intelligence and the Virtues*. Oxford University Press 2009.
- SNOW, Nancy. Virtue and Flourishing. *Journal of Social Philosophy*. 2008, **39**(2), s. 225–245.
- SNOW, Nancy. *Virtue as Social Intelligence: An Empirically Grounded Theory*. Routledge 2010.

Mgr. Jan Brázdil

Doktorand Katedry filozofie, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita
 Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika
 382430@mail.muni.cz

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

